

'Hauptstadt' Berlijn

De visie van Jacques van de Ven, als doцент Economische Geografie verbonden aan de Universiteit van Amsterdam en coördinator van de samenwerking met de Humboldt Universität zu Berlin.

Het economische, sociale en culturele 'wel en wee' van hoofdsteden is steeds innig verbonden met hun politieke status. Dat is weinig opzienbarend. Maar er bestaan maar weinig hoofdsteden die beide kanten van deze verbondenheid zo aan den lijve ondervonden hebben als Berlijn. Groei, stagnatie, neergang en wederopbloei zijn al eeuwenlang verbonden met de hoofdstadfunctie.

Dat het dubbelstadje Berlin-Cölln zich wist te ontworstelen aan de status van suffige handelsnederzetting op het kruispunt van continentale handelswegen was het directe gevolg van het besluit van Frederick II in 1443 om het hof van de Brandenburgse keurvorsten te verplaatsen naar Berlijn. Dat gaf een forse economische en culturele impuls. In het kielzog van hof en hofhouding bevonden zich immers de aristocratie, religieuze en wetenschappelijke raadgevers, officieren, kunstenaars, bouwmeesters, ambachtslieden en bedienden. In 1709 werden Berlin en Cölln verenigd en samengevoegd met drie, inmiddels, door de keurvorsten aangelegde 'Vorstädte': Friedrichswerder, Dorotheenstadt en Friedrichstadt. Samen vormden zij de eerste hoofdstad van het koninkrijk Pruisen. Aanvankelijk was Pruisen slechts een van de vele vorstendommen binnen het sterk gedecentraliseerde Duitse Rijk. Maar met de groeiende importantie van Pruisen in de achttiende en vooral negentiende eeuw groeide ook Berlijn. Aan de vooravond van de Duitse eenwording in 1871 bedroeg het inwonertal reeds achthonderduizend.

Als hoofdstad van de nieuwe natie staat Duitsland maakte Berlijn tussen 1871 en 1925 een in Europa ongeëvenaard snelle groei door: van achthonderduizend naar vier miljoen inwoners. Uit alle windhoeken, vooral uit Oost-Europa, trokken migranten er massaal heen. Opvallend voor een hoofdstad was dat Berlijn een zeer grote en moderne industriestad was. Het was de leidende 'high tech'-metropool van toen met zijn locomotievenbouw, elektrotechnische nijverheid en filmindustrie. Tevens ontwikkelde de stad zich in de jaren twintig van de vorige eeuw tot een culturele hoofdstad van wereldformaat. Berlijn was 'the place to be'.

Met de economische crisis en het aan de macht komen van het nationaal-socialisme in de jaren dertig was het gedaan met de stormachtige groei. Stagnatie, vernietiging en politieke deling zouden volgen. Berlijn bestond tussen 1946 en 1990 uit twee gescheiden delen, vanaf augustus 1961 zelfs letterlijk. 'De Muur' scheidde twee geheel verschillende, maar rivaliserende maatschappelijke systemen met als gevolg dat beide stadsdelen steeds intensiever ingezet werden in de ideologische oorlogsvoering. Maar de rol van consumptief 'Schaufenster' moest steeds meer kunstmatig overeind gehouden worden middels staatssubsidies met als gevolg een zeer atypische economische structuur en bevolkingsamenstelling.

Voor West-Berlijn betekende een en ander het einde van de hoofdstadfunctie. Bonn werd in 1949 de hoofdstad van de nieuwe Bondsrepubliek Duitsland. Aanvankelijk werd Bonn stevast aangeduid als 'die provisorische Hauptstadt'. Maar met het voortduren van de Koude Oorlog bleef dat voorzetsel steeds vaker achterwege. Net toen de provisorische parlementsbarakken werden vervangen door een meer definitieve nieuwbouw kwam vrij onverwacht een einde aan de Duitse deling.

De hereniging plaatste de hoofdstadkwestie onmiddellijk op de politieke agenda. Berlijn claimde deze positie, hetgeen zeer emotionele reacties uitlokte. Om niet teveel op politieke tenen te trappen, onderbouwde Berlijn haar claim vooral met economische argumenten. Zonder de hoofdstadfunctie zou zij de economische kar van een bankroete voormalige DDR nooit kunnen trekken. Er werd veelbetekend geschermd met een perspectief van een 'Palermo an der Oder'. Daarentegen gebruikten de tegenstanders van verplaatsing naar Berlijn vooral politieke argumenten zoals de angst voor een hernieuwde uitgave van Pruisische arrogantie. Toen eenmaal de beslissing ten gunste van Berlijn gevallen was, werden de geluiden genuanceerder. Er werd pragmatisch onderhandeld over economische schadeloos-

stelling van Bonn en ook kreeg men oog voor de zonnige zijde van een 'Berliner Republik'. Veel parlementariërs zouden een realistischer beeld krijgen van de wereld, zo was de veronderstelling. In plaats van een provinciale blik vanuit een vriendelijk dorp aan de westelijke Rijn zouden zij in het harde grootstedelijke Berlijn, gelegen in het hart van Europa, met de neus op de politieke feiten worden gedrukt, in het bijzonder als het zou gaan om migratie en de oostwaartse uitbreiding van de Europese Unie.

Of dit fysisch determinisme hout snijdt, valt nog te bezien. Feit is dat de hoofdstadfunctie in zijn eentje Berlijn niet op korte termijn uit het economische slop kan halen. Ook niet als men alles meetelt wat in het kielzog van regering en parlement meetrekt, zoals pers en maatschappelijke organisaties, waaronder velerlei lobby's. Een federale overheid is immers per definitie niet omvangrijk en kan in het Berlijnse geval niet het economische verlies compenseren dat is geleden door de afbouw van zijn status als subsidiestad en de ontmanteling van de voormalige DDR-industrie. Bovendien blijken concerns met een voormalige hoofdzetel in Berlijn er vooralsnog weinig voor te voelen terug te keren. De banken blijven bijvoorbeeld in Frankfurt am Main. Vanuit de achterblijvende ontwikkeling van haar bredere regionale omgeving ontvangt de stad voorlopig evenmin economische impulsen.

Op de wat langere termijn lijken de perspectieven beter. In principe heeft Berlijn qua omvang de benodigde kritische massa om een prominere rol te gaan spelen. In een uitgebreide Europese Unie zal de stad minder perifeer gelegen zijn. De stad is een kenniscentrum bij uitstek met een zeer uitgebreid cultureel aanbod en een creatieve, multicultureel samengestelde bevolking. En, 'last but not least', Berlijn heeft in het verleden bewezen diepingrijpende maatschappelijke veranderingen te kunnen absorberen. Op middellange termijn zullen deze factoren van een meer doorslaggevende betekenis blijken te zijn dan de rol van federale hoofdstad binnen een steeds 'federaler' Europa.